

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

Ovan anförda reservationer till trots, lyckas SB i sin brett anlagda bok att lyfta fram en hel del av det som fortfarande lever i Karlfeldts diktning och då främst texter och textvärldar som ligger utanför det poetiska Skansen som "Sång efter skördeanden" och andra antologiblmster skapat. SB har en mångårig verksamhet som universitetslärare och populärvetenskaplig föredragshållare i bagaget och det märks. Hans pedagogiska klarhet är förebildlig vilket gör hans bok användbar i skilda sammanhang, inte minst i undervisning av olika slag. För litteraturvetaren är väl Karlfeldts dikt det viktigaste, för många andra läsare måhända hans liv. För båda utgör SBs bok stimulerande läsning.

Ulf Malm

De upåaktade liv. Om Cora Sandels författarskap. Red. Henning Howlid Wærp. Unipub forlag. Oslo 2005.

Cora Sandel, eller Sara Fabricius som hon egentligen hette, levde större delen av sitt liv utanför Norge och långt borta från det Tromsø där hon växte upp. Förutom 15 år i Paris bodde hon mer än 50 år i Sverige varav nästan 25 år i Uppsala. Åren i exil har emellertid lämnat få avtryck i hennes litterära produktion. I sitt skrivande blev hon hemlandet troget, och Nordnorge tjänar som en replipunkt i författarskapet, om än ofta betraktad med ambivalenta för att inte säga avståndstagande ögon. När *Alberte og Jakob*, den första delen i Albertetrigologin, publicerades blev den inte bara en succé utan också en skandal, inte minst i Tromsø, där människorna tyckte sig kunna identifiera såväl miljön som de personer som där skildrades. Den kritiska blick som riktades mot hemstaden är måhända också skälet till att Tromsø inte uppmärksammat Sandels författarskap i särskilt hög grad, skriver Henning Howlid Wærp i förordet till antologin *De upåaktade liv. Om Cora Sandels författarskap* (2005). Först 2003 bestämde sig Tromsø internationella litteraturfestival för att ägna fem dagar åt Cora Sandel, vilket bland annat resulterat i denna volym som, förutom en bibliografi av och om Sandels, samlat några av festivalens föredrag jämte några nyskrivna bidrag.

Cora Sandel var, som Janneken Øverland skriver i ett av bidragen en "långsam" författare och hennes produktion är heller inte särskilt omfattande.

Från debuten med *Alberte og Jakob* (1927) till den sista novellsamlingen *Barnet som elsket veier* (1973), skrev hon sammanlagt fem romaner och sex novellsamlingar, varav den sista utgavs postumt. Även om detta bland annat setts som en av orsakerna till att Sandel hamnat i skuggan av den samtida Sigrid Undset, är det onekligen en fördel vad denna volym beträffar. Trots att den inte omfattar mer än 160 sidor, lyckas den ge en heltäckande och mångfasetterad bild av författarskapet. Förutom sonen Erik Jönssons minnen av sin mor och Janneken Øverlands presentation av Sandels liv och diktning, avhandlas hennes romaner av Tone Selboe, Henning Howlid Wærp och Ellen Rees, och hennes novellkonst av Anna-Carin Billing och Steinar Gimnes. Den amerikanska och svenska Sandelreceptionen diskuteras av Ellen Rees respektive Gun-Britt Sundström, vilken även ger intressanta inblickar i översättarens verkstad. Nina Marie Evensen, som arbetat med den textkritiska utgåvan av Alberte-serien tillför ytterligare perspektiv i sin uppsats om verkets olika versioner. Avslutningsvis låter antologin några samtida författarröster komma till tals; Ragnhild Nilstun, Eva Jensen och Margunn Hageberg ger personliga vittnesbörd om vad Cora Sandels betytt för dem själva.

Mest känd och älskad har Cora Sandel blivit för sina böcker om Alberte, som också står i fokus för flera av skribenterna. Tone Selboes bidrag, "De upåaktade liv", som fått ge namn åt volymen som helhet, tar upp det tema som genomsyrar Sandels författarskap, nämligen skildringen av de kvinnor som lever som outsiders och inte förmår göra sig gällande bland samhällets mer vällyckade individer. Motivet uppträder redan i "Lort-Katrine", en av Sandels första noveller, och utvecklas med full kraft i böckerna om Alberte. För Sandel gäller det att avtäcka den sanning som döljer sig bakom det till synes allmänna och "upåaktade", det vill säga det vi inte förmår se vid första anblicken. Men böckerna om Alberte skildrar också en kvinnlig identitetsprocess, där det lika mycket handlar om att se och uppfatta vem man själv är och att befria sig från omvärldens syn på det egna jaget. I denna process blir Paris en viktig motpol till den nordnorska småstaden. Under Albertes vandring genom den franska huvudstadens gator smälter dock bilderna från dessa platser samman och barndomens landskap framträder som ett symboliskt drömlandskap, omfattat av såväl avståndstagande som längtan. Här blandas nuet med det

förgångna, det respektabla med det utstötta. För det kvinnliga subjektet gäller det både att ta avstånd från bilden av sig själv som den föraktade, det vill säga som en Lort-Katrine, samtidigt som hon måste omfatta vad denna representerar med förståelse och medkänsla.

Platsens betydelse diskuteras även av Henning Hovlid Wærp, som tar upp det nordligas representation i Cora Sandels författarskap; bland annat diskuterar han den omstridda frågan om det är just Tromsø som stått modell för den lilla kuststad som skildras i Alberteseriens första volym, *Alberte og Jakob*, eller om det lika gärna kan vara vilken liten norsk småstad som helst. För Howlid Wærp, är det dock inget tvekan om att det är Tromsø det handlar om, om än i kamouflerad dräkt. Staden är realistiskt skildrad med hänsyn till såväl natur, klimat och topografi som när det gäller beskrivningen av det sociala livet och detaljer som rör dialektala ord och uttryck. För Howlid Wærp gäller det emellertid inte enbart att leda detta i bevis. Han vill också lyfta fram den betydelse som den geografiska platsen har för Sandel, både när det gäller skildringen av staden och det omgivande landskapet. Till skillnad från de forskare som velat se naturen och miljön som enbart en kuliss, eller som en mer generell storhet, framhäver Howlid Wærp det arktiska landskapets centrala betydelse i författarskapet. Sandel kan, hävdar han, ses som exponent för en "arctic narration", som hitintills ägnats ringa forskning, trots att det arktiska i likhet med det orientaliska – bland annat uppmärksammat i Edvard Saids inflytelserika studie *Orientalism* – oftast betraktats med stereotypa glasögon.

Gun-Britt Sundström tillför ytterligare ett perspektiv på Albertetrilogin genom att betrakta den från svensk horisont. Sundströms nyöversättning kom ut 1997, samma år som Janneken Överlands biografi översattes till svenska. Tillsammans bidrog detta till en renässans för Cora Sandel i Sverige. Översättningen av Albertetrilogin låg på tidningarnas topplistor över säsongens intressantaste böcker, den lästes som radioföljetong, gavs ut i pocketversion och som talbok. Även om Cora Sandel tidigare varit älskad i Sverige fick hon nu klassikerstatus, skriver Sundström. Levande redogör hon också för sina erfarenheter som översättare av Albertetrilogin, ett arbete kantat av fallgropar. Förutom alla "false friends", det vill säga ord som ser likadana ut men har olika betydelser i de bägge språken, diskuterar hon även de svårig-

heter det innebär att vissa personer hos Sandel ibland talar danska eller svenska. Ska danskan översättas eller ej, och hur får man svenskan att bryta av mot den talade norskan, när den översätts till svenska? Sist men inte minst handlar det om hur man klär man böckerna om Alberte i en modern språkdräkt utan att det för den skull verkar som om Alberte lever och talar år 2000.

Sundström avslutar med att slå ett slag för den livsviktiga textkritiken. Då översättningsarbetet inleddes upptäckte hon att Albertetrilogin fanns i flera olika versioner, och att de bland de senare utgåvorna saknades flera sidor. Förklaringen uppdagades så småningom. Cora Sandel hade blivit utsatt för politisk censur, vilket ledde till att Nina Marie Evensen, också hon en av bokens bidragsgivare, fick uppdraget att göra en ny textkritisk utgåva. I sin uppsats ger Evensen den politiska bakgrunden och redogör för hur förlaget valde att stryka alla tyskkritiska passager vid nyutgivningen 1941, då Norge var ockuperat och publiceringen av provocerande material straffade sig hårt. Märkligt är dock att det är den förkortade versionen som levt vidare. Någonstans på vägen har alltså de censurerade klippen glömts bort, vilket också fått litterära konsekvenser inte minst vad gäller tolkningen av karaktärerna, vars politiska engagemang hamnat i skymundan. I arbetet med den textkritiska utgåvan har det emellertid inte enbart handlat om att återställa de censurerade partierna, utan också att korrigera de felskrivningar och bortfall som tycks oundvikliga då nya utgåvor publiceras. Inte minst har den nya metoden att scanna in texten inneburit nya oväntade fel. Ord med äldre stavning har ofta misstolkats, ibland med oväntad komik som följd. Ett ord som *forsken*, i betydelsen *forskningen*, har i stället blivit *torsken*.

I förhållande till Cora Sandels romaner har hennes noveller levt en mer undanskymd tillvaro i forskningen, vilket bland annat kan förklaras med att de betraktats som brödskriveri, skriver AnnaCarin Billing. Trots att Sandels novellsamlingar har olika karaktär och att de tidigaste dessutom saknar en sammanhållande tematik, urskiljer Billing ett tydligt spår. Under rubriken "Der fins ikke ord" lyfter hon fram förhållandet mellan kön, makt och språk som ett genomgående motiv i novellerna, från den första samlingen som publicerades 1927 till den sista som utkom 1949.

I novellerna från 20- och 30-talen lyfter Billing särskilt fram hur de kvinnliga gestalterna framstår

som språklösa och därmed också maktlösa i förhållande till männen. Men samtidigt som novellernas gestaltar en av Sandel ifrågasatt kvinnlig underordning, skildrar hon även den ”nya kvinnan”, som gör uppror mot det rådande genussystemet. Emellertid, finns det som Billing skriver, inga vinnare i dessa noveller. De kvinnor som bryter mot de givna normerna blir samtidigt förlorare, då frigörelsens pris är att de blir kyliga och beräknande. Också mannen blir till sist en förlorare, då han antingen går miste om det som han anser sig ha rätt till, det vill säga hem och barn, eller sin skapande förmåga. En intressant fråga som Billing ställer är om Sandel enbart angriper det rådande genussystemet, eller om hennes kritik riktar sig mot en mer övergripande maktstruktur. Som hon konstaterar handlar de tidiga novellerna också ofta om de maktlösa och utsatta barnen. Men även om dessa, i likhet med de tystade kvinnorna, saknar ord för att gestalta sitt missnöje låter Sandel deras ordlösa skrik formulera den mest högljudna protesten.

Maktperspektivet genomsyrar även novellsamlingen *Dyr jeg har kjent* från 1946 – en samling som för övrigt är omstridd inom Sandelforskningen på grund av svårigheterna att genrebestämma den – även om det här inte gäller förhållandet kvinna/man utan istället människa/djur. Trots sin särställning i Sandels novellistik, finns här klara tematiska paralleller till hennes övriga noveller, inte minst då de skildrade djuren ofta ges människoliknande drag och beskrivs som svaga eller underlägsna.

Även Sandels sista novellsamling, *Figurer på mørk bunn* från 1949, skiljer sig från de tidigaste novellerna genom sin sammanhållna tematik. De tre novellerna i samlingen handlar alla om kriget och om kvinnor på flykt och gestaltar också något nytt i förhållande till tidigare. Trots att de här skildrade kvinnorna inte framställs som lika språk- och maktlösa, beskrivs de med större ambivalens när det gäller författarens sympatier, något som Billing tolkar som uttryck för att novellerna skildrar ett tillstånd av kris, då kriget innebär en omdefiniering av kvinnligheten. Det är också denna svårighet som novellernas karaktärer har att brottas med. Emellertid handlar det inte längre i första hand om det problematiska förhållandet till mannen utan om kvinnornas vilshenhet i förhållande till vad det innebär att vara kvinna. Trots att novellernas kvinnor äger en stor språklig kompetens, saknar de möjlighet till frigörelse.

Till skillnad från Billing, som frilägger ett spår i Sandels samlade novellproduktion, uppehåller sig Steinar Gimnes endast vid två av novellerna, ”Barnet som elsket veier” (1924) och ”Lykken” (1927), och närmar sig dem dessutom från ett annat håll. Förutom att placera Sandel i en litteratursociologisk kontext, tar han även upp förhållandet mellan författaren och texten och frågan om var gränsen går mellan fiktion och ”verklighet”. Som exempel tar han en av författarens självbiografiska skisser, som skildrar ett av Sara Fabricius tidigaste minnen, om än signerad av Cora Sandel. De självbiografiska anspråken till trots är denna skiss dock omisskännligt ”sandelsk”, hävdar Gimnes. När författaren erinrar sig sin egen barndom handlar det kanske inte i första hand om ett autentiskt minne, utan snarare om en existentiell problematik som gestaltas utifrån den vuxna Cora Sandels position. I växelspelet mellan då och nu, har Sandel inte bara att förhålla sig till sin egen barndom utan också till sitt eget författarskap. Samtidigt vill Gimnes se den självbiografiska skissen som en ”spegeltext”, det vill säga en text som fångar in författarskapets centrala tematik, vilken kan formuleras som en konflikt mellan bundenhet och frihet.

Även om *Det upåaktade liv*, i likhet med många antologier av detta slag, har ett innehåll som ibland spretar åt flera håll, ger den många perspektivrika infallsvinklar på Cora Sandel. Förutom att ge en bild av författarskapet som helhet, får detta tjäna som exempel på de utmaningar som ställs på såväl översättare som textkritiker, men också på den betydelse som Sandel haft som förebild och inspirationskälla för senare generationers skrivande kvinnor. ”Det er mitt håp at også de mest innbarkede Tromsø-patriotene etter hvert får øynene opp for Sandels tekster”, skriver Nina Marie Evensen. Huruvida hennes förhoppningar kommer att besannas eller ej må vara osagt. För oss andra tjänar dock volymen som en apitretare. Skribenterna, varav flertalet har en gedigen bakgrund som Sandelforskare, lyckas inte bara väcka läsarens önskan om att återvända till Sandel på nytt – eller att läsa henne för första gången. Nyfikenheten väcks också när det gäller deras egen forskning om Sandel, ur vilken *De upåaktade liv* endast bjuder några smakprov.

Eva Heggstad